

КАТЕРИНА ТРИБУЛЬКЕВИЧ

tribulkevich@gmail.com

доктор педагогічних наук, доцент,
Миколаївський національний університет ім. В. О. Сухомлинського
м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ У 1980-ТІРОКИ

Проаналізовано розвиток студентського самоврядування упродовж 1980-х років. Виявлено й класифіковано основні суперечності розвитку студентського самоврядування. Розкрито його структуру, принципи, методи та форми у вищих навчальних закладах (ВНЗ) України в контексті розвитку вітчизняної освіти. З'ясовано особливості розвитку студентського самоврядування в освітньому процесі вітчизняних ВНЗ в окресленому історичному періоді. Охарактеризовано основні тенденції розвитку студентського самоврядування у зазначений час: організаційно-процесуальні, структурно-змістовні, актуально-визначальні. Встановлено закономірності розвитку студентського самоврядування: різнобічна особистісно цінна і суспільно корисна діяльність сприяє формуванню особистості громадянина; безпосередня участь студентів в організації своєї життєдіяльності підвищує відповідальність за результати виконуваної роботи; студентський контроль забезпечує реалізацію принципів демократії, гласності, права та законності.

Ключові слова: студентське самоврядування, вищий навчальний заклад, суспільно-корисна діяльність, студентські гуртки, комсомольська організація, профспілкова організація.

ЕКАТЕРИНА ТРИБУЛЬКЕВИЧ

доктор педагогических наук, доцент,
Николаевский национальный университет им. В.А.Сухомлинского
г. Николаев, ул. Никольская, 24

СТАНОВЛЕНИЕ СИСТЕМЫ СТУДЕНЧЕСКОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В 1980-Е ГОДЫ

Проанализовано развитие студенческого самоуправления в период 1980-х годов. Выявлены и классифицированы основные противоречия развития студенческого самоуправления. Раскрыта его структура, принципы, методы и формы в высших учебных заведениях Украины в контексте развития отечественного образования. Выявлены особенности развития студенческого самоуправления в образовательном процессе отечественных учебных заведений в выбранном историческом периоде. Охарактеризованы основные тенденции развития студенческого самоуправления в указанное время: организационно-процессуальные, структурно-содержательные, актуально-определяющие. Установлены закономерности развития студенческого самоуправления: разносторонняя личностно ценная и общественно полезная деятельность способствует формированию личности гражданина; непосредственное участие студентов в организации своей жизнедеятельности повышает ответственность за результаты выполняемой работы; студенческий контроль обеспечивает реализацию принципов демократии, гласности, права и законности.

Ключевые слова: студенческое самоуправление, высшее учебное заведение, общественно-полезная деятельность, студенческие кружки, комсомольская организация, профсоюзная организация.

KATERYNA TRYBULKEVYCH

doctor of pedagogical sciences, associate professor,
Mykolaiv National University after V.O.Sukhomlynsky
Nikolaev, Nikolska, 24 St.

DEVELOPMENT OF STUDENT SELF-GOVERNMENT SYSTEM IN 1980S

The article analyzes the development of student self-government in 1980s. Main trends, contradictions and laws of the development of student self-government have been identified and classified. The structure, principles, methods and forms of student self-government in the higher education institutions of Ukraine in the context of national education have been identified. The author explained the peculiarities of the development of student self-government in the educational process of national higher education institutions during 1980s. Main tendencies of the development of student self-government in this period include: organizational, structural and content. The principals of the development of student self-government include: versatile personally valuable and socially useful activity promotes the formation of the identity of the citizen; direct participation in organizational issues increases students' responsibility for the results of the performed work; students' control provides the realization of the principles of democracy, publicity and legacy. The main tendencies in the development of student self-government in 1980s became organizationally – procedural (mass character of student self-government when most of students takes part in work of their structural divisions), structurally – substantial (bureaucratization and formalization of activity of the Komsomol and trade-union organization in the field of student self-government), it is urgent – defining (strengthening of democratic principles of legacy and publicity at the end of the analyzed period).

Keywords: student government, higher education institution, socially useful activities, student clubs, Komsomol organization, trade union organization.

Потужним засобом національно-патріотичного виховання є студентське самоврядування. Вивчення історії становлення даного феномена уможливило виокремлення позитивних і негативних моментів, застосування кращих виховних традицій у виконанні актуальних виховних завдань.

Питання національно-патріотичного виховання набули гострого звучання із здобуттям Україною незалежності й особливо актуальними стали із посиленням тенденцій євроінтеграції у другій половині 2000-х років, із російською агресією, спрямованою проти національної державності України.

Метою статті є визначення суперечностей, тенденцій та закономірностей розвитку студентського самоврядування в період 1980-х років.

Аналіз наукової та історичної літератури засвідчив, що початок 1980-х років знаменувався низькою соціальною ініціативністю, формалізмом у громадській діяльності молоді. В другій половині цього десятиліття в роботі ВНЗ розвивається студентське самоврядування, що отримало офіційний статус із прийняттям 17 червня 1987 р. спільної постанови мінвузу СРСР, ВЦСПС та ЦК ВЛКСМ «Про першочергові заходи щодо розширення участі студентів в управлінні вищими навчальними закладами».

Аналіз тексту постанови призводить до висновку, що керівну роль у студентському самоврядуванні партійні органи надавали комсомольській та профспілковій організаціям. Прогресивними змінами було те, що до складу вчених рад ВНЗ і рад факультетів вводились представники студентського самоврядування у кількості не менше однієї чверті від загального складу. Своїх делегатів студенти обирали на зборах профспілково-комсомольського активу ВНЗ, факультетів, курсів. Також студенти, у кількості однієї третини від загального зібрання, брали участь у виборах деканів і ректора.

Деканів зобов'язали регулярно проводити на факультетах і курсах загальні збори студентів і професорсько-викладацького складу, на яких повинні були розглядати питання вдосконалення навчально-виховного процесу, в т. ч. пропозиції щодо вільного відвідування лекцій; якості навчання та викладання; організації побуту і відпочинку; заслуховувати звіти викладачів і студентів про виконану роботу по реалізації студентських ініціатив. Студенти віднині могли брати участь навіть у роботі приймальної комісії, були членами стипендіальних комісій, комісій з розподілу випускників тощо.

При нарахуванні стипендії значну роль відігравав такий фактор, як соціалістичне змагання, за умов якого при стовідсотковій успішності всі студенти отримують стипендію. Однак у разі незадовільної оцінки на іспиті студент «позбавляв стипендії ще 5–6 осіб своєї групи» [3, с. 4]. Таким чином, зростала колективна відповідальність і злагоджена робота групи на визначений результат. Крім того, студенти підключались до контролю знань: представник комсомольсько-профспілкового активу, старости груп мали право бути присутніми на заліках, екзаменах, захисті дипломних робіт і вносити пропозиції щодо якості здійснення цих форм контролю.

ОБГОВОРИЮЄМО ПРОБЛЕМУ

Комсомольську та профспілкову організацію зобов'язували сприяти створенню мережі наукових лабораторій, конструкторських бюро, професійних і творчих об'єднань на засадах студентського самоврядування, госпрозрахункових студентських об'єднань для надання послуг населенню. Студентським гуртожиткам надавались більші повноваження в управлінні своїм життям. Відповідно до постанови управління ВНЗ повинно було здійснюватись на основі принципу прозорості, для чого необхідно проводити щорічне анкетування студентів, за розробленою мінвузом СРСР методикою.

У другій половині 1980-х років галузі освіти відбувається децентралізація, передусім в науково-дослідних установах і ВНЗ. Вивчення наукової літератури та архівних джерел дозволяє твердити про функціонування в цей час складної розгорнутої системи студентського самоврядування (рис. 1).

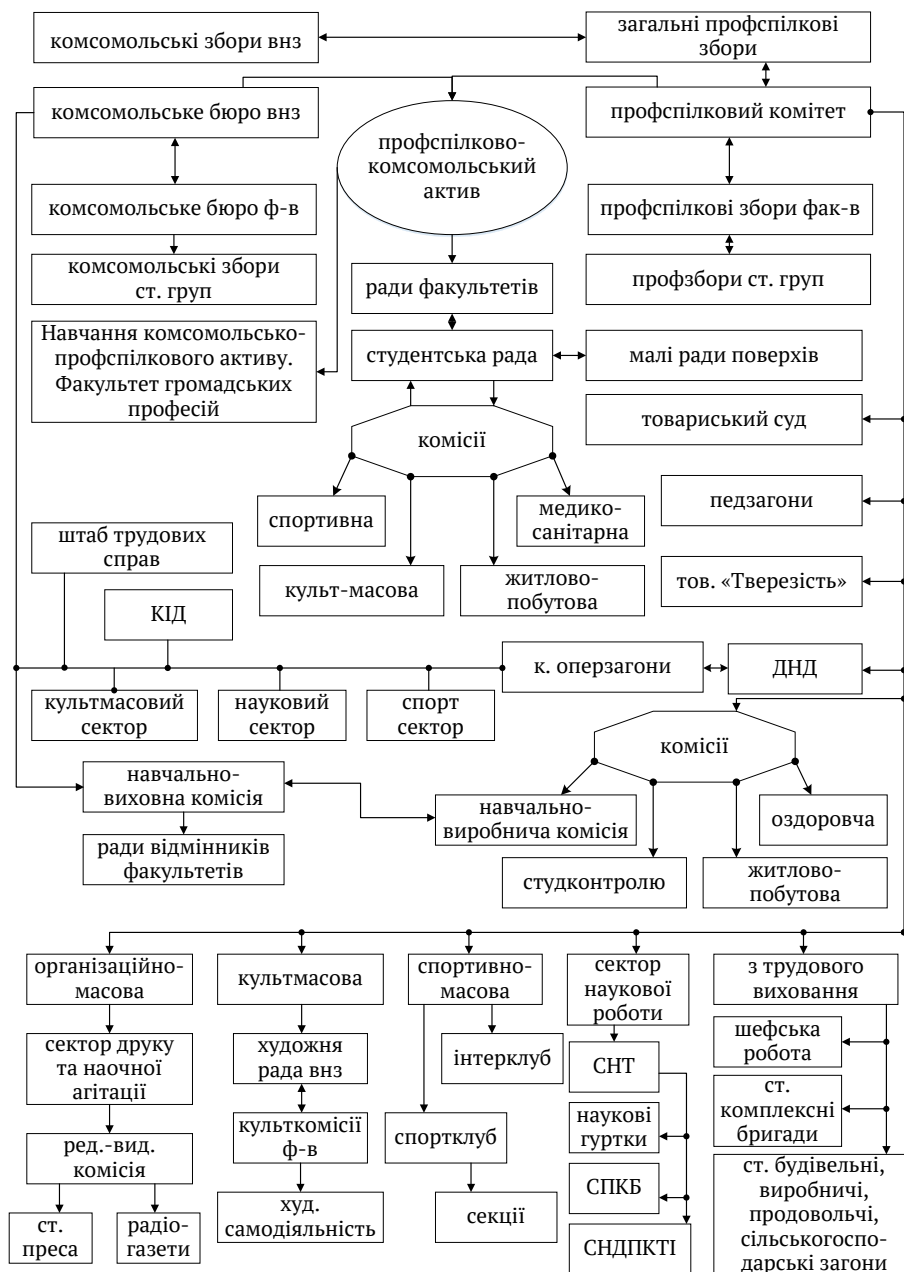

Рис. 1. Структура студентського самоврядування у 1980-ті роки.

Основними керівними структурами були комсомольська та профспілкова організація. Проте остання набувала більшого значення, про що свідчить розгалужена мережа профспілкових комісій,

тоді як комсомольське бюро опікувалось навчально-виховною роботою через певну комісію та сектори відповідно до існуючих профспілкових комісій.

Також при комітеті комсомолу функціонували штаб трудових справ, клуб інтернаціональної дружби. Навчально-виробнича комісія профспілкового комітету та навчально-виховна комісія комсомольського бюро дублювали функції одна одної. Наприкінці 1980-х років студенти Миколаївського кораблебудівного інституту, зокрема, запропонували проводити спільні засідання навчально-виробничої та навчально-виховної комісій [2, арк.7], адже існування двох органів з тотожними повноваженнями призводило до неефективної роботи їх обох, відсутності відповідальності за якісний результат.

Профспілковий комітет спільно з комсомольською організацією проводили рейди з метою виявлення тих, хто спізнюється та прогулює заняття. За результатами перевірок, навчально-виробнича комісія аналізувала питання успішності профспілкового активу, готувала «екрани успішності» на факультетах, факультетські стенди успішності профспілкового активу.

Крім контролю за відвідуванням, навчально-виробнича комісія вживала й інші заходи щодо поліпшення успішності студентів, зокрема, ставила питання перед деканатами про проведення додаткових занять з невстигаючими студентами, проведення консультацій зі слабо встигаючими, проводила соціалістичне змагання серед гуртожитків, поверхів на кращу кімнату для занять. Так, у 1981 р. профспілка студентів Миколаївського кораблебудівного інституту відзначила гуртожиток, що створив «обчислювальний центр» для майбутніх фахівців [1, арк. 23], яким слугувала кімната для занять, укомплектована калькуляторами.

У 1980-х роках впроваджували різні форми заохочення громадської активності: премії, путівки, присудження випускникам диплома активіста, внесення до книги пошани профспілкової організації ВНЗ та ін. Наприкінці десятиліття, з актуалізацією ідей про студентське самоврядування, посилюється відповідальність академічної групи за результати навчання своїх членів та вимогливість до представників керівних органів, яких група може відкликати з органів студентського самоврядування у разі незадоволення їх роботою.

Важливим завданням студентського самоврядування було згуртування студентських груп через роботу «трикутників» (староста, комсорг, профорг) групи або ради групи. З демократизацією студентського життя роль кураторів студентських груп починає дещо знижуватись.

Проте мірилом студентського самоврядування були успіхи у навчанні та чистота у гуртожитках. Намагання на чолі студентського самоврядування поставити контролюючого наставника, визначити головною метою діяльності чистоту та успішність примітивізують ідею студентського самоврядування, а тому прогресивні погляди щодо перебудови вузівського життя, обростаючи формалізмом та школярством, не знаходять відгук у широкого загалу студентів.

Комсомольська організація продовжувала керівництво ідеологічною роботою у ВНЗ, працювала над підвищенням авторитету відмінників. У структурі студентського самоврядування поширення набувають ради відмінників.

Наприкінці 1980-х років на факультетах ВНЗ почали створювати ради самоврядування, проте на практиці вони виявились пасивним елементом системи студентського самоврядування, за визначенням самих студентів. Таку ситуацію можна пояснити засиллям керівних структур: комсомольська організація, профспілка. А отже рада самоврядування була зайвою надбудовою, що не виконувала управлінських функцій. Її створення було би виправданим за умов відсутності хоча б однієї структури, зокрема, комсомольської організації, яка виконувала насамперед ідеологічну функцію.

Участь студентів у роботі стипендіальних комісій та в розподілі місць у гуртожитку давала можливість відчутти молоді реальну відповідальність за свої справи та вчитися керівній діяльності. При гуртожитках створювали госпрозрахункові ради гуртожитків, до яких входили студенти та представники адміністрації. Профспілка делегувала радам права поселення, виселення, контролю внутрішнього розпорядку та фінансово-господарчої діяльності.

Політика самообслуговування, розпочата у 1960-х роках, продовжувала реалізовуватись у студентських гуртожитках, і у поєднанні з ідеями самоврядування давала добрі результати. Створення структурних елементів студентського самоврядування у гуртожитках було підкріплено наданням їм більш ніж 80 % всіх управлінських, господарчих та виховних функцій у повсякденному житті. Студентська рада опікувалась житлово-побутовими, культ-масовими, спортивними, медико-санітарними питаннями через відповідні комісії. Створювались ради зі студентів-активістів, що мешкали в гуртожитках. Функціонували малі ради поверхів, очолювані старшими поверху.

ОБГОВОРЮЄМО ПРОБЛЕМУ

З метою ремонту житлових кімнат та інших приміщень гуртожитків, створювали комплексні трудові бригади (де брали участь і студенти, і робітники) або трудові бригади, до складу яких входили лише студенти. Члени житлово-побутової комісії профспілки опікувались питаннями ремонту гуртожитків, навчальних корпусів, намагаючись підключити до робіт якомога більшу кількість студентів.

Контроль за чистотою здійснювала медико-санітарна комісія гуртожитку. Члени комісії слідували за дотриманням правил проживання у гуртожитку. У 1980-х роках уведено практику проведення санітарних тижнів у гуртожитку, причому контроль і підведення підсумків цього заходу здійснювали не лише члени медико-санітарної комісії студради гуртожитку, але і староста поверху та дружинник, закріплені за кожним поверхом.

Кожен ВНЗ мав свою добровільну народну дружину (ДНД), що об'єднувала дружини факультетів і гуртожитку. Членів у ДНД рекомендували ректорат, партбюро, збори комсомольської організації факультетів. Основними заходами боротьби з правопорушниками були: попередження на місці, відправлення до районного відділу міліції, доставлення до опорного пункту, бесіди.

Товариський суд у студентському середовищі набув найбільшого поширення у 1960–1980-ті роки і став обов'язковим елементом студентського самоврядування. Це був виборний орган, до його складу входили комсомольські та профспілкові лідери. Основними заходами, які накладались на порушників за судовим рішенням, були: зняття стипендії, виселення з гуртожитку, виключення з комсомолу й автоматично виключення з ВНЗ. Менш серйозні порушення розглядалися на засіданнях студентського профспілкового комітету.

Активізація антиалкогольної компанії, що мала хвилі у 1958 р. і 1972 р., із прийняттям постанови ЦК КПРС «Про заходи щодо подолання пияцтва та алкоголізму, викорінення самогонаріння» 7 травня 1985 р., проявилася в діяльності товариства «Тверезість» та його первинних осередків на базі ВНЗ. В дійсності ця чергова кампанія виявилася безрезультатною.

Відповідальному ставленню до роботи та активній громадській позиції сприяло також функціонування макарєнківських загонів, або педагогічних загонів. Їх завданням була індивідуальна робота з «важкими» підлітками, які перебували на обліку в дитячих кімнатах міліції; виховна робота у піонерських кімнатах при житлово-експлуатаційних конторах, за місцем проживання. Педагогічні загани функціонували також на базі загальноосвітніх шкіл. Студенти працювали в таких загонах помічниками класних керівників, піонервожатими, керівниками гуртків.

Результатом симбіозу студентських добровільних народних дружин і педагогічних загонів стало створення комсомольських оперативних загонів. На меті загани мали профілактику та попередження правопорушень серед населення. До завдань комсомольських оперативних загонів входили у першу чергу, профілактика правопорушень серед неповнолітніх, допомога відділу боротьби з розкраданням радянської власності, допомога карному розшуку.

Активна громадська діяльність добровільних народних дружин, педагогічних загонів, комсомольських оперативних загонів, функціонування товариства «Тверезість» потребувало створення під егідою організаційно-масової комісії спільного органу – ради профілактики. Рада об'єднувала зусилля згаданих структурних одиниць з попередження правопорушень, пиятики, злочинів тощо. Студентська правоохоронна діяльність сприяла профілактиці правопорушень передусім у юнацькому середовищі, збільшувала вагу самоврядної активності.

Організаційно-масова комісія вирішувала питання організації масових студентських заходів профспілкового характеру. Також опікувалася діяльністю сектору друку та наочної агітації. Даний сектор включав редакційно-видавничу комісію, завданням якої було забезпечення виходу студентської преси та радіогазет. Крім того, значного поширення у 1980-ті роки набули стенди як засіб наочної агітації.

Потреба ідеологічного виховання та включення студентів до активної громадської діяльності зумовлюють існування факультетів громадських професій, у продовження традиції доби застою. Проте їх діяльність вже не має масового характеру і кількість спеціальностей, за якими готують фахівців, дещо зменшується.

Діяльність організаційно-масової комісії була вкрай бюрократизована: необхідність перевірки ведення протоколів профспілкових зборів, щоденників профоргів, облікових карток членів профспілки, робила діяльність монотонною, в'їдливою. Регламентация студентської активності призводила до того, що органи студентського самоврядування, звітуючи про свою діяльність, могли перевиконати план по кількості засідань, а реальних справ не виконувати, зокрема для 1980-х років характерною рисою є низька виконавча дисципліна.

Культмасова комісія профспілки дублювала завдання культмасового сектору комсомольської організації ВНЗ. Проте контролюючі функції здебільшого виконувала комсомольська організація через художню раду ВНЗ, культкомісії факультетів, а студентська профспілка відповідала за підготовку та проведення культмасових заходів: концертів, конкурсів, фестивалів, вистав, тематичних вечорів.

Художні ради факультетів або культкомісії факультетів розглядали питання розвитку художньої творчості, розробляли плани оглядів, конкурсів, святкових концертів та інших масових заходів. Опікувались питаннями зміцнення матеріальної бази: забезпечення виступаючих костюмами, апаратурою, музичними інструментами, декораціями.

Під художньою самодіяльністю у 1980-х роках розуміли функціонування колективів художньої самодіяльності, до яких належали вокально-інструментальні ансамблі, театри, дискотеки та диско-клуби, диско-балет, бальні ансамблі, агітбригади, оркестри, клуби самодіяльної пісні, студії читців тощо; та колективи або гуртки за інтересами: фотоклуби, кіноклуби, гуртки технічних засобів, фотогуртки та ін.

Аналіз студентського самоврядування 1980-х років засвідчує, що значною популярністю продовжували користуватись огляди-конкурси, де знаходили реалізацію творчі зусилля студентів-аматорів різних жанрів. Широко були представлені хори. З метою підвищення ідейно-художнього рівня самодіяльних колективів, профспілковою та комсомольською організацією впроваджувались такі форми як глядацька конференція, «круглі столи» з обміну досвідом у проведенні оглядів, конкурсів, фестивалів самодіяльного мистецтва. Використовувались засоби радіо, преси, телебачення, образотворчого мистецтва.

Розглянемо діяльність інших структурних підрозділів студентського самоврядування. Спортивно-масова комісія студентської профспілки продовжувала здійснювати свою діяльність у напрямках традиційних для попереднього періоду. Інтерклуби та спортивні клуби охоплювали туристську, спортивну, патріотичну тематику. У ВНЗ зберігається значна кількість спортивних секцій, які функціонували у попередній період. Додаються нові секції: дельтапланеризму, авіамоделювання, парашутного спорту та ін.

У 1980-х роках активізується спортивно-масова робота при гуртожитках, якою опікувалась і профільна комісія студентської профспілки, і спортивна комісія студентської ради гуртожитку. Зусиллями комісії організуються походи вихідного дня; марш-кидки, агітпробіги, приурочені до певних дат; створюються клуби шанувальників бігу, футболу, гри в шахи тощо.

Аналіз архівних джерел свідчить про актуалізацію таких форм організації студентської активності, як мітинг, марш, написання масових звернень. Організовували суботники з наступним перерахуванням коштів у фонд миру для надання допомоги жертвам агресії в Лівані. Такі форми діяльності сприяли формуванню загальноузівського колективу та продовжували виконувати ідеологічну функцію.

В структурі студентського самоврядування важливе місце продовжує займати сектор наукової роботи, що координує діяльність студентського наукового товариства, наукових гуртків, студентських проектно-конструкторських бюро. Головним керівним органом студентського наукового товариства є рада студентського наукового товариства, до якої входять кращі студенти-науковці та викладачі, керівники наукових гуртків, лабораторій, конструкторських бюро. У науковій діяльності студентів у 1980-ті роки з'являються нові форми: науково-виробничі загони, студентські спеціалізовані бригади, тимчасові молодіжні творчі колективи.

До повноважень комісії з трудового виховання входило організація та стимулювання шефської роботи, діяльності студентських комплексних бригад та студентських будівельних загонів. При комітеті комсомолу функціонував штаб трудових справ, завдання якого були співзвучні з профспілковою комісією з трудового виховання. Проте формат штабу передбачав директивну форму роботи, а поточні організаційні справи вирішувала профспілкова комісія. До штабу трудових справ надходили заявки від працедавців на виконання певних робіт, а члени штабу визначали, у який спосіб дані роботи можуть бути виконані. У 1980-х роках функціонували, крім будівельних і сільськогосподарських, виробничі, продовольчі, торгові загони.

Культ-масова взаємодіяла з комісією з трудового виховання: утверджувала склад агітбригад, що обслуговуватимуть студентські будівельні загони в області; затверджувала репертуар. Студентські будівельні загони, поруч із основною будівною діяльністю, у вільних час виконували шефську роботу.

Поруч із продовженням функціонування третього трудового семестру, вводиться поняття суспільно-корисної практики, що передбачає не лише фізичні роботи, але і організацію дитячих гуртків танцю, драматичного, образотворчого мистецтва, гаптування, технічної творчості та ін. Аналіз діяльності студентського самоврядування у галузі трудового виховання дозволяє зробити висновок про

ОБГОВОРЮЄМО ПРОБЛЕМУ

існування численних форм вираження студентської самоврядної трудової активності. Багатоманіття форм створювало сприятливі умови для активізації суспільно-корисної діяльності, проте наявність двох контролюючих органів ускладнювала злагоджену роботу студентського самоврядування.

Важливою функцією студентського профспілкового комітету було оздоровлення студентів. В умовах продовольчого дефіциту, студентська профспілка клопотала про видачу масла сімейним студентам, що мали дітей, на основі довідок надавала путівки на дієтхарчування зі сплатою та безкоштовно. На засіданнях профспілки розглядали питання про надання матеріальної допомоги студентам, видачу разової допомоги при народженні дитини.

Турбота про харчування студентів була традиційною для студентського самоврядування, і починає свою історію ще з 1920-х років. Спільною постановою президії ВЦРПС і міністерства торгівлі СРСР 5 травня 1981 р. ухвалено «Положення про комісію та групу громадського контролю профспілки, фабричного, заводського, міського, цехового комітету профспілок за роботою підприємств торгівлі та громадського харчування». На його основі у ВНЗ розроблялись «Положення про комісію студентського контролю», що втілювалось у діяльності такої комісії за роботою підприємств торгівлі та громадського харчування.

Робота комісії та груп студентського контролю, з метою активного сприяння покращенню обслуговуванню відвідувачів, викриття недоліків у роботі підприємств торгівлі, сприяння їх усуненню, свідчить про реальну реалізацію студентських прав і свобод, демонструє демократичні принципи студентського самоврядування в дії.

Демократичні тенденції, що активізувались у суспільстві, вимагали серйозних змін у роботі партійного та комсомольського керівництва. Проте принципових зрушень на виконавчому рівні не відбувалось, що змусило молодь масово покидати лави ВЛКСМ. Наближалась доба докорінного оновлення Української держави та новий етап у розвитку студентського самоврядування.

Здійснений аналіз дозволяє зробити висновок основні тенденції у розвитку студентського самоврядування 1980-х років: організаційно-процесуальні (масовість студентського самоврядування, коли більшість студентів беруть участь в роботі структурних підрозділів студентського самоврядування), структурно-змістовні (бюрократизація та формалізація діяльності комсомольської та профспілкової організації у галузі студентського самоврядування), актуально-визначальні (посилення демократичних принципів права і законності, гласності наприкінці досліджуваного періоду).

У цей час простежуються суперечності студентського самоврядування: соціально-економічні (між гласністю та ідеологічною пропагандою), освітньо-виховні (між демократичними тенденціями та заформалізованістю структури студентського самоврядування, між необхідністю демократичних перетворень і консерватизмом в управлінні ВНЗ), соціально-психологічні (між студентською активністю та засиллям рутинної роботи, яка не викликає інтерес молоді; між потребою вмістності та інфантильністю молоді, зневірою у можливості змін; між прагненням ВНЗ впровадити студентське самоврядування та небажанням автономії, виходу з-під контролю органів студентського самоврядування).

Встановлено закономірності розвитку студентського самоврядування, що знайшли найбільш характерне вираження у 1980-х роках: різнобічна особистісно цінна і суспільно корисна діяльність сприяє формуванню особистості громадянина; безпосередня участь студентів в організації своєї життєдіяльності підвищує відповідальність за результати здійснюваної діяльності; студентський контроль забезпечує реалізацію принципів демократії, гласності, права і законності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Миколаївської області. – Ф. Р-881. – Оп. 2. – Спр. 3156. – 64 арк.
2. Державний архів Миколаївської області. – Ф. Р-993. – Оп. 2. – Спр. 1330. – 60 арк.
3. Резніченко О.М. Самоврядування як інститут формування особистості фахівця інженерної галузі у другій половині XX століття / О. М. Резніченко. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Pipo/2009_22-23/09romhxc.PDF.

REFERENCES

1. Derzhavnyj arkhiv Mykolajivskoj oblasti. F. R-881. Opys 2. Spr. 3156. 64 p.
2. Derzhavnyj arkhiv Mykolajivskoj oblasti. F. R-993 Opys 2. Spr. 1330. 60 p.
3. Reznichenko O. M. *Samovriaduvannia yak instytut formuvannia osobystosti fakhivtsia inzhenernoii haluzi u druhii polovyni XX stolittia* / O. M. Reznichenko. [Self-government as an institution of identity development of specialists in the sphere of engineering industry in the second half of the twentieth century] Available at: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Sots_Gum/Pipo/2009_22-23/09romhxts.PDF.